

ALEKSIS KIVI

Sutores rustici

Nummisuutarit LATINAKSI & SUOMEKSI

NTAMO

Sutores rustici

ALEKSIS KIVI

Sutores rustici
Nummisuutarit

LATINANKIELINEN KÄÄNNÖS
Reijo Pitkäranta & Satu Tuominen

NTAMO
Helsinki
2 0 2 2

KIITOS SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURALLE
Aleksis Kiven (1834–1872) näytelmän *Nummisuutarit*
(1864) alkukielisen tekstin lähtökohtana on käsillä
olevassa kirjassa käytetty tätä laitosta:
Aleksis Kivi, *Nummisuutarit. Komedian viidessä
näytöksessä. Kriittinen editio.* (digitaalinen editio).
Toim. Jyrki Nummi (päätoimittaja), Sakari Katajamäki,
Ossi Kokko ja Petri Lauerma. SKS, Helsinki 2011.
Saatavissa: <http://elias.finlit.fi/nummisuutarit/>.
URN: NBN:fi:sks-201105261000

© SUOMENTAJAT 2022
ISBN 978-952-215-866-6

ULKOASU & TAITTO
Göran de Kopior

KANNEN KUVA
Pohjoisamerikkalaiset silkkittossut (1835–1849),
The Metropolitan Museum of Art, New York, Yhdysvallat

VALMISTAJA
BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

NTAMO
Helsinki 2022
www.ntamo.fi

ESIPUHE

KÄÄNNÖKSET NYKYKIELISTÄ LATINAAN

”Enemmän kuin tahdotkaan, kaksinkertaisesti maksan sinun, lurjus, sarvijaakko.
– Taivaan ukko, varjele minua!”

Plus quam vis. Pretium duplex tibi solvo, verbero, corniger!
– *O Senex caelestis, propitius mihi esto!*

Käännöskirjallisuudella on tunnetusti tärkeä merkitys sekä aiemmassa että nykyisessä julkaisutoiminnassa. Tavallisesti saatetaan jokin nykykielellä laadittu teksti jollekin toiselle uudelle kielelle, esimerkiksi suomesta ranskaksi tai ranskasta suomeksi. Sen sijaan näillä kirjoitettujen teoksien latinannokset ovat harvinaisempia, kuten käy ilmi siitäkin, että käsillä oleva *Sutores rustici* on ensimmäinen latinaksi käännetty suomenkielinen proosateos.

Runoudessa vastaavanlainen käännöstoiminta alkoi jo 1980-luvulla, kun Tuomo Pekkanen käänsi *Kalevalan* latinaksi nimellä *Kalevala Latina* (1986, 3. painos 1998). Eino Leinon *Helkavirsien* molemmat sarjat hän julkaisi antologiassa *Carmina sacra* (2003). Laaja kokoelma *Carmina viatoris* (2005) sisältää kaiken kaikkiaan 356 latinankielistä runoa: Pekkasen omien runojen lisäksi siinä on mukana käännöksinä kymmenen runoa *Kantelettaresta* sekä joukko suomalaisia lauluja ja virsiä (mm. Suvivirsi, *Advenit alma hora*). Pekkasen neljäs latinankielinen runoteos on *Passio secundum Matthaeum, Requiem Latinum aliaque carmina Latina* (2017). Teoksen ensimmäinen osa *Passio* on Matteuksen evankeliumin lukuihin 26 ja 27 perustuva kuvaus Jeesuksen kärsimyksestä, kun taas *Requiem* on Sielunmessu. Molemmat osat ovat kaksitavuisin riimein kirjoitettua rytmistä runoutta (nämä kummatkin runoelmat on säveltänyt italialainen Gregorio Santolla). Teoksen loppuosassa on latinannettuna seitsemän uskonnollisaiheista tekstiä.

Ulkomailla vastaavia teoksia on ilmestynyt koko joukko, enimmäkseen proosamuodossa. Ensiksi on mainittava ranskalaisen *Asterix*-sarjakuvalehden latinannokset, jotka on laatinut saksalainen Karl-Heinz Graf von Rothenburg. Seuraavien vuosikymmenien aikana ilmestyneiden käännösten joukossa on Alexander Lenardin *Winnie Ille Pu* (1991), jonka lähteenä on englantilaisen A. A. Milnen luoma *Nalle Puh* -kirja. Latinaksi on käännetty myös maailmankirjallisuuden merkkiteoksia: tällainen on *Don Quijote* -romaanin versio, joka ilmestyi 1998 nimellä Michael Cervantes, *Dominus Quixotus a Manica*. Versio *Latina* ab Antonio Peral Torres.

Tämän vuosituhannen puolella on julkaistu englantilaisen Peter Needhausin *Harrius Potter et Philosophi Lapis* (2003), jonka lähtökohtana on brittiläisen J. K. Rowlingin luoma fantasiakirja *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. Tätäkin uudempaa tuotantoa edustaa amerikkalaisen Jeff Kinneyn sarjakuvaromaanisarja *Diary of a Wimpy Kid* (suom. *Neropatin päiväkirja*). Vatikaanissa toimiva Monsignor Daniel Gallagher käänsi osan siitä ja julkaisi sen 2015 nimellä *Commentarii de Inepto Puero*.

KANSAINVÄLINEN LUKIJAKUNTA

Kuten suomenkielisten tekstien kääntäminen muille nykykielille auttaa ulkomaalaisia perehtymään maamme kirjallisuuteen, samaa päämäärää voivat palvella suomen kielellä julkaistujen teosten latinankieliset käännökset. Näin siksi, että ulkomailla (niin Euroopassa kuin valtamerien takana) on laaja latinaa osaava lukijakunta (eräänlainen *res publica litteraria*), jonka yhteinen hengenheimolaisuus tulee ilmi kielen taidossa ja sen monipuolisessa käytössä.

Tämän yhteishengen ilmentymänä ovat useissa eri maissa pidettävät kongressit ja seminaarit, joissa puhutaan yksinomaan latinaa niin esitelmöitäessä kuin seurusteltaessa kokouksien väliajoilla. Kun puhutaan tieteellisen uuslatinan ja käytännön nykylatinan edistämisestä, on mainittava erityisesti Roomassa kokoontuva kansainvälinen latinan akatemia (*Academia Latinitati Fovendae*) ja Saarlandin yliopistossa Saksassa ilmestyvä latinankielinen aikakauslehti *Vox Latina*. On perusteltua syytä olettaa, että Aleksis Kiven klassinen teos *Nummisuutarit*, jota pidetään yhtenä parhaana maassamme koskaan kirjoitetuista komedioista, tulee herättämään huomiota muun muassa niiden keskuudessa, jotka kuuluvat näiden yhteisöjen piiriin ja saavat latinankielisistä aikakausjulkaisuista tietoa näytelmän käännöksestä.

ALKUTEKSTI JA KÄÄNNÖKSEN YLEISLUONNE

Aleksis Kiven *Nummisuutarit* on yksi maamme kirjallisuushistorian klassikoista. Käännöksen lähtökohtana on sen suomenkielinen teksti siinä muodossa kuin se on esitetty näytelmän painetussa kriittisessä laitoksessa (SKS 2010, toim. Jyrki Nummi, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko ja Petri Lauerma; jäljempänä Nummi ym.). Käännöstyötä ovat helpottaneet tuohon editioon sisältyvät runsaat ja yksityiskohtaiset selitykset, jotka ovat edesauttaneet problemaattisten kohtien ymmärtämisessä ja niihin liittyvien käännösongelmien ratkaisemisessa. Mukana oleva alkuteksti tarjoaa kaikille lukijoille mutta ennen muuta latinan kielen harrastajille, opiskelijoille ja tutkijoille mahdollisuuden tarkastella käännöstä punnitusti ja esittää siihen tarpeen mukaan korjauksia ja parannuksia.

Yleisiin periaatteisiimme on kuulunut pyrkimys mahdollisimman aidon latinan kielen käyttöön noudattamalla tarkoin klassisen latinan kielioppisääntöjä ja suosimalla niin pitkälle kuin mahdollista antiikin auktoreilla tavattavia ilmauksia. Sanojen ja fraasien valikoinnissa olemme turvautuneet usein antiikin Rooman komediankirjoittajien (Plautus ja Terentius) värikkääseen kielenkäyttöön, kuten heidän vaikutuksensa näkyy Kiven henkilötyypeissä ja juonenkäännteissä muutoinkin (vrt. Nummi ym., 100–). Useiden voima- ja haukkumasanojen vastineet voi löytää Plautuksen komedioista, joissa tällaisten ilmauksien valikoima on varsin laaja, esim. *papae!* ("tuhat tulimmaista!") ja *verbero!* ("roisto!") (ks. Sanasto). Joskus pienet muutokset ovat olleet tarpeen, jotta merkitykset vastaisivat sisällöllisesti toisiaan: esimerkiksi haukkumasananä käytetty "nauta" on käännetty asiaa merkitsevällä sanalla, mikä vastaa komediankirjoittaja Terentiuksen käytäntöä. Sanan "keukkaleuka" vastineeksi on valittu Pacuviuksella tavattu erikoislaatuinen *incurvicervicus* (kirjaimellisesti "kaarevakaulainen"), vaikka tämä kuvaakin hieman erilaista anatomista rakennetta kuin Kiven pejoratiivi.

Temaattinen yhteys antiikin komedioiden ja *Sutoresin* välillä tulee näkyviin vaikkapa ruumiillista kuritusta koskevissa kohdissa, joiden osuus kummankin aikakauden teatterikappaleissa on varsin keskeinen. Antiikin aikana tähän aihepiiriin kuuluivat ennen muuta orjien isänniltään saamat raippa- ja ruoskarangaistukset, kun taas *Nummisuutareissa* piiskurina toimii Martta ja vastaanottavina osapuolina ovat paitsi hänen aviomiehensä Topias eritoten perheen uppiniskaiset ja tottelemattomat pojat Esko ja Iivari. Näissä tilanteissa käytetty terminologia on samantapaista sellaisine peruskäsitteineen kuin 'peitota' – *fustibus mulcare*, 'saada selkäänsä' – *vapulare*, 'ruoskaniskut' – *verbera*. Käännöksessä on hyödynnetty myös ruoskanläimäysten ääntä onomatopoeettisesti kuvaavaa sanaparia *tuxtax*, joka tavataan Plautuksella. Se taas, että Eskoa pidetään tyhmänä, on Topiaksen mielestä "vihapuhetta": tämän nykyään niin yleisen mutta siis jo kansalliskirjailijallamme esiintyvän termin aito latinankielinen vastine voisi olla Senecalla tavattu *dictum probrosum*.

KÄYTETYT SANAKIRJAT

Apunamme olemme käyttäneet eri kielillä ja eri aikoina laadittuja latinan sanakirjoja. Kiven komedia on peräisin 1800-luvulta, joten sen sanasto heijastaa monin tavoin tuon aikakauden oloja. Jotkin käsitteet ovat kadonneet myöhemmin kielestä kokonaan, niin ettei niitä enää mainita nykyajan leksikoissa. Näiden kohdalla apua tarjoavat joskus 1700- ja 1800-luvulla ilmestyneet sanakirjat, joissa nuo vielä tuohon aikaan yleisessä käytössä olleet sanat ovat esillä. Tällaisia ovat Daniel Jusleniuksen *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus (Lexicon Fennico-Latino-Svecum)* vuodelta 1745, *Svensk Ordbok med latinsk uttolkning*, jonka Abraham Sahlstedt julkaisi Tukholmassa 1773, ja Johan Gabriel Geitlinin *Suomalais-latinalainen sanakirja* vuodelta 1883. Jusleniukselta tavataan "luku-kinkeri"-sanon (kingeri) latinankielinen käännös (*conventus ad examen*); Sahlstedtin teoksesta saadaan vastineet muun muassa sanoille "plootu" (*platus*) ja "riksi" (*thalerus*), kun taas Geitlinin sanakirjan perua ovat seuraavien ilmauksien latinankieliset vastineet: "krouvari" (*caupo*); "leiviskä" (*libra livonica*); "pieksu" (*soccus*); "pehtoori" (*vilicus*); "pirtti" (*atrium*); "puumerkki" (*nota nominis*); "silakka" (*piscis salsus*).

Uudemmissa käytössämme olleista sanakirjoista voidaan tässä mainita vain muutama. Niitä ovat *Thesaurus linguae Latinae* (vuodesta 1900); R. E. Latham, *Revised Medieval Latin Word-List from British and Irish Sources* (1965); Angelo Perugini, *Dizionario italiano-latino* (1976); Menge-Güthling, *Langenscheidts Grosswörterbuch Latein II. Deutsch-Lateinisch* (15. Aufl. 1989); Christian Helfer, *Lexicon auxiliare. Ein deutsch-lateinisches Wörterbuch* (1991); Reijo Pitkäranta, *Suomi-latina-suomi-sanakirja* (2001; 6. painos 2018); *Der neue Georges. Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch I-II...* Toim. Thomas Baier (2013).

KÄÄNNÖSPERIAATTEITA

Henkilönimet

Näytelmässä esiintyvien henkilöiden suomenkieliset nimet on säilytetty ennallaan, jotta heidän identiteettinsä pysyisi selvempänä ja lukijan kosketus alkuperäiseen tekstiin tuntuisi välittömämmältä. Näitä nimiä kuitenkin taivutetaan latinankielisten sanojen tavoin. Niinpä -a -päätteisiä feminiinejä käsitellään latinan 1. deklinaation mukaan, esim. Anna, genetiivi *Annae*; Jaana (oik. *Mariana*), genetiivi *Jaanae*; Kreeta (oik. *Margareta*), genetiivi *Kreetae*; Martta (oik. *Martha*), genetiivi *Marttae*. Erisnimi Topias (oik. *Tobias*) edustaa 1. deklinaation -as-loppuista maskuliinityyppiä, joten sen genetiivimuoto on *Topiae*. Lukkari Sepeteuksen (oik. *Zebedaeus*) nimi kuuluu 2. deklinaatioon: Sepeteus, genetiivi *Sepetei*. Suurimmalla osalla näytelmän mieshenkilöistä on -o -loppuinen etunimi, jota taivutetaan latinan 3. deklinaation vastaavanlaisten sanojen mukaan (esim. *caupo*, genetiivi *cauponis*): Esko, genetiivi *Eskonis*; Jaakko (oik. *Iacobus*), genetiivi *Jaakkonis*; Kristo (oik. *Christophorus*), genetiivi *Kristonis*; Mikko (oik. *Michael*), genetiivi *Mikkonis*. Vokaaliin -i loppuvat nimet kuten Eerikki, Iivari ja Sakeri (oik. *Zacharias*), samoin kuin u-loppuinen Teemu (oik. *Nicodemus*), eivät sovi latinan deklinaatiojärjestelmään, joten niiden kohdalla taivutuskysymys on ratkaistu muulla tavalla. – Sukunimiä (esim. Karri, Kurkela, Oinasmäki, Tiehaara, Vilkastus, jne.) ei ole taivutettu.

Teitittely

Teitittely ei kuulu latinan kieleen, joten se on korvattu käännöksessä usein sinuttelulla. Tämä puolustaa paikkaansa sitäkin suuremmalla syyllä, koska näiden puhuttelumuotojen raja on alkutekstissäkin häilyvä. Niinpä Kristo teitittelee ensin kunnioittavasti Marttaa (”vävyksenne taidatte häntä kutsua”), mutta siirtyy suutuspäissään sitten sinutteluun (”saakeli sinut perii vielä”).

Joskus teitittelyn korvaa yksikön 3. persoona, jolloin käännös ja alkuteksti vastaavat toisiaan. Näin on laita esimerkiksi kohdassa, jossa Esko kysyy lukkarilta ”näikös kanttoori niitä mitaalikanuunia ...?” – *viditne cantor ea tormenta ferrea ...?* Tässäkin puhuttelumuodossa on horjuvuutta: antaessaan lukkari Sepeteukselle esimerkin nuoren Kriston koiruuksista Topias käyttää ensin yksikön 3. persoona, sitten teitittelymuotoa: ”kanttoori... istuu pajassa... te poltatte (piippua) hetken aikaa...”. Käännöksessä on käytetty johdonmukaisesti yksikön 3. persoona.

Raamatunlauseet

Kiven henkilöiden (enemmän tai vähemmän onnistuneesti) siteeraamat raamatunlauseet on otettu latinankielisessä muodossaan *Vulgata*-käännöksestä. Seuraavassa annetaan muutamia esimerkkejä.

Kun Esko mainitsee, ettei hänen rakkautensa Kreetaa kohtaan ole ”lihan himo eikä silmäin pyyntö”, hänen mielessään on raamatunkohta (1. Joh. 2: 16), jonka sanamuoto *Vulgatassa* on *nec concupiscentia carnis nec concupiscentia oculorum*. Sanonnan ”kurituksessa ja Herran nuhteessa” (vrt. Ef.

6: 4) latinankielinen vastine on *in disciplina et correptione Domini*. Ilmaus ”syvyyden kaivo” on käännetty *puteus abyssi* saman pipliatoisinnon *Ilmestyskirjaa* vastaavan kohdan 9: 2 mukaan. Lukkari Sepeteuksen toteamus ”mitä minä kirjoitin sen minä kirjoitin” on suora siteeraus Pontius Pilatuksen vastauksesta *Quod scripsi, scripsi*, jonka hän antoi juutalaisille ylipapeille heidän halutessaan korjata Jeesuksen ristiin kirjoitettua sanamuotoa (Joh. 19: 22). Juho Kurkelan saarnaan sisältyvä huudahdus ”heräjä sinä, joka makaat!” vastaa *Efesolaiskirjeen* kohtaa 5: 14: *surge, qui dormis!* Eskon vastaus Teemulle ”jos tapat (!) yhden näistä pienemmistä, niin myllynkivi sinun kaulaas ripustetaan ja sinä upotetaan meren syvyyteen” muistuttaa Jeesuksen sanoja (Matt. 18: 6): *qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis qui in me credunt expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius et demergatur in profundum maris*. Teemun huudahdus ”kylläs sen tiedät, ettei meidänkään pitäjässä kaalia syödä” on käännetty *Vulgatan* tekstikohtaa (Room. 14: 2) mukaillen *bene scis in nostra paroecia holus non manducari*. Eskon vakuutus ”minä vihaan viinapulloa kaikesta sydäimestäni, sielustani ja mielestäni” on lähellä Jeesuksen vastausta lainopettajalle (Matt. 22: 37) ”rakasta Herraa, Jumalaasi, koko sydäimestäsi, koko sielustasi ja mielestäsi.” Kehottaessaan Marttaa ”jos on sinulla korvat, niin kuule!” Topias varioi *Ilmestyskirjan* (2: 7) lausetta ”jolla on korvat, se kuulkoon!”

Sananparrenomaiset ilmaisut

Näytelmässä tavataan joukko sananlaskumaisia kohtia, joita ei ole aina käännetty sananmukaisesti, vaan niille on pyritty löytämään mahdollisimman läheinen vastine antiikin tai myöhemmän ajan latinankielisestä kirjallisuudesta. Tällöin sama ajatus ilmaistaan erilaisella sanamuodolla.

Sanonta ”valheella on lyhyet jäljet” on lähellä keskiajalta peräisin olevaa mottoa *mendacia curta semper habent crura*, jossa ”jälkien” (lat. *vestigia*) asemesta käytetään sanaa ”sääret” (*crura*). Sananpartta ”suo siellä vetelä täällä” vastaa Plautuksella ja Horatiuksella dokumentoitu *hac lupi, hac canes* (”toisella puolella sudet, toisella puolella koirat”), joka välittää kuvan molemmilla puolilla vaanivasta vaarasta. Kertoessaan Eskon ja Kreetan naima-asian edistymisestä Topias sanoo ”se ensin oli kuin kärpänen, mutta kasvoipa kuin härkänen”. Käännöksessä on käytetty hyväksi Petroniuksen romaanin *Cena Trimalchionis* (Trimalkion pidot) tekstikohtaa, jossa erään vapautetun orjan rikastumista kuvataan ilmauksella *crevit ... tamquam favus* (”hän kasvoi niin kuin hunajakakku”). Toinen samassa romaanissa esiintyvä pöytävieras käyttää sanontaa *habet haec res panem* kehuessaan, miten lakitiede lyö leiville. Tämän mallin mukaan Eskon lausahdus ”puusuutarin virka ei lyö leiville” on käännettävissä *ars sutoris crepidarii panem non habet*. Eskon toteamukselle ”ollaampa viisaita maalla vahingon kohtaessa merellä” voidaan osoittaa läheinen vastine Terentiukselta: *Foris sapiunt* (”ulkopuolella ollaan viisaita”).

Samantapaisesta roomalaisesta tulkinnasta eli *interpretatio Romana* -periaatteesta johtuu myös se, että Helsingin ja Porvoon kaupunkien nimet on käännöksessä häivytetty: Karrin lausahduksessa ”suutaroitsemisen niin nahassa kuin puussa heittää hän (Jaakko) nyt Helssinkiiin” kaupungin nimi merkitsee samaa kuin ’hiiteen’. Niinpä se on korvattu ilmauksella *in malam crucem*, jota käytetään yleisesti antiikin ajan komedioissa. Kun Esko valittaa saaneensa selkäänsä oikein Porvoon mitalla, ilmauksen aito

latinankielinen vastine on *satis superque* ("enemmän kuin kylliksi"). Topiaksen siteeraama mietelause "nuoruus ja hulluus, vanhuus ja viisaus" tavataan jo Aristoteleella, ja se on sittemmin käännetty lauseella *Potentia est in iunioribus, prudentia autem in senioribus*. Nikon toivorikas huomautus "neuvot eivät ole kaikki vielä" vastaa likimain Liviuksen lausumaa *nondum omnium dierum sol occidit* ("vielä ei ole viimeinen päivä laskenut"), jonka alkuperäinen muoto on peräisin Makedonian kuningas Filippokselta.

SANASTO

Käännöksessä on otettu huomioon latinan kielen sanasto täydessä laajuudessaan, niin että alkutekstiä vastaavat käännökset ovat peräisin ajanjaksolta, joka ulottuu muinaisantiikin kaudelta aina uuteen aikaan asti. Seuraavassa annetaan esimerkkejä eri aikakausien kirjailijoilta poimituista sanoista ja ilmauksista, joita olemme käyttäneet Kiven näytelmässä esiintyvien sanojen vastineina.

Antiikin ajan ilmauksia

Plautus (255/250–184 eKr.): *abi in malam crucem!* ("mene hiiteen!"); *apage* ("mars matkaan!"); *bene vale!* ("hyvästi!"); *cavillator* ("irvihammas"); *ebibere* ("juoda, menettää juopottelun vuoksi"); *edentulus* ("hampaaton"); *ferriterium* ("vesikoiju, kuritushuone"); *flagitium hominis* ("kanalja, roisto"); *frustum hominis / pueri* ("nallikka, poikanulkki"); *furcifer* ("hunsvotti, konna"); *gynaeceum* ("naisten kamari", aittakamari, luhti); *homo insanissimus* ("kaistapäinen"); *homo pauperum pauperrimus* ("köyhä saatana", köyhä niin kuin rotta); *matercula* ("muori, äitimuori"); *multibibus* ("viinaan menevä, juopotteleva"); *parasitari* ("kuokkia, olla kuokkavieraana"); *perii! perii!* ("olen hukassa, olemme hukassa!"); *propola Russus* ("reppuryssä"); *rem acu tangere* ("lyödä naulan kantaan; niin kuin naulaan!"); *sanus et sobrius* ("terve ja raitis"); *scelerum caput* ("junkkari, kanalja, ryökäle"); *scelus* ("kelmi"); *scurra* ("hulivili, irvihammas, narri, uuspeili, veitikka, vintiö"); *st!* ("hscht!"); *syngraphus* ("passi"); *tuxtux tergo tuo erit* ("selkääs saat että roikaa"); *uxorcula* ("akka, aviosiippa"); *verbero* ("lurjus, roisto"); *vetula* ("ämmä")

Ennius (239–169 eKr.): *populeus* ("haapainen"); *taratantara* ("töräys")

Pacuvius (220–n. 130 eKr.): *domuitio* ("kotomatka"); *incurvicervicus* ("keukkaleuka")

Terentius (n. 195–159 eKr.): *caudex* ("könsikkä"); *fortunas suas laudare* ("kiittää onneaan"); *nebulo* ("lurjus, vintiö"); *stipes* ("könsikkä"); *veterator* ("veijari")

Lucilius (180–103 eKr.): *baro* ("äliö, ääliö"); *ne mu quidem facere* ("olla hiiskumatta sanallakaan")

Titinius (100-luv. eKr.): *pergraecari* ("hummata")

Sempronius Asellio (100-luv. eKr.): *sutor crepidarius* ("puusuutari")

Varro (116–27 eKr.): *comissatio* ("hummaus, humu"); *mamma* ("mamma"); *pappa* ("pappa"); *pusa* ("likka")

Lucretius (n. 98–55 eKr.): *corniger* ("sarvijaakko"); *muliercula* ("naasikka, narssu"); *noctivagus* ("yökyöpeli"); *oculi caligant* ("silmät mustenevat")

Cicero (106–43 eKr.): *compotor* ("juomatoveri"); *homo ignavissimus* ("nahju"); *homo nequam* ("ryökäle"); *homo nequissimus* ("lurjus"); *mordicus et omnibus unguis* ("kynsineen ja hampaineen"); *ne teruncium quidem* ("ei äyriäkään"); *pupilla* ("hoitotytär"); *pusio* ("penikka"); *scurrilis* ("lurjusmainen")

Vergilius (70–19 eKr.): *equus bellator* ("rakuunahevoinen"); *pinifer* ("honkia kasvava, honka-")

Horatius (65–8 eKr.): *repotia* ("jälkihäät, -pidot, tervetuliaisjuhla, -kesti, -pidot")

Livius (59 eKr.–17 jKr.): *manibus compressis sedere* ("istua kuin pataässä"); *momento temporis* ("vilauksessa")

Ovidius (43 eKr.–n. 18 jKr.): *passu anili procedere* ("tallustella")

Seneca (n. 4 eKr.–65 jKr.): *dictum probrosum* ("vihapuhe"); *vade feliciter!* ("onnea matkalle!")

Valerius Maximus (1. vs. jKr.): *glebula* ("muru, peltotilkku")

Columella (1. vs. jKr.): *meta feni* ("heinäsuopa")

Petronius (1. vs. jKr.): *casula* ("tölö, tönö"); *cicaro* ("kakara"); *miscix* ("volpana, hutilus"); *pica pulvinaris* ("peltoharakka, poutahaukka")

Plinius (23–79): *Albion* ("Englanti"); *grassatio nocturna* ("yökenkä")

Plinius nuorempi (n. 61–113): *homo omnium bipedum nequissimus* ("suurin lurjus maapallon päällä")

Fronto (n. 100 jKr.): *anulla* ("muori: Anna-muori: Anulla Anna")

Tacitus (n. 55–120): *claudes os!* ("kitas kiinni!, pidä suusi!")

Apuleius (n. 125–n. 180): *lupula* ("lunttu"); *scurrula* ("pieni veitikka")

Tertullianus (n. 155– n. 220): *in atomo* ("vilauksessa, sekuntin päästä")

Solinus (200-luv.): *oculis igneis* ("tulisilmäinen")

Arnobius (300-luv.): *parvulus pusio* ("nallikka: paitaressu")

Firmicus Maternus (300-luv.): *terraneus mus* ("maamyyri")

Paulinus Nolanus (300–400-luv.): *caccabatus* ("nokitonttu")

Corippus (500-luv.): *albicolor* (*dorso albicolor*: "kyytöselkä")

Priscianus (500-luv.): *luctitari* ("painiskella")

Boëthius (500 luv.): *corollarium* ("peräkaneetti")

Keskiajan ja uuslatinan sanoja

Käännöksessä esiintyy myös joitain keskiajan latinaan kuuluvia sanoja. Niiden joukossa on *comes* (merkityksessä "kreivi"); *sclopetare* ("ampua pyssyllä"); *sclopetatio* ("pyssyn paukaus"); *syrupus* ("siirappi"); *zingarus* ("mustalainen"). Lisäksi mukana on Suomea koskevia maantieteellisiä erisnimiä, jotka on dokumentoitu keskiajan latinankielisissä teksteissä: *Finlandia* (Suomi); *Aboa* (Turku); *Vallis Gratiae* (Naantali); *Tavasteburgum* (Hämeenlinna). Vähän kauempana sijaitsevia kaupunkeja ja maita ovat *Kexholmia* (Käkisalmi), *Anglia* (Englanti) ja *Turcia* (Turkki).

Uuslatinan sanastoon kuuluvat erisnimet *America* (Amerikka), *Arctopolitanus* (Porin nimestä *Arctopolis* johdettu adjektiivi ilmaisussa *classicum Arctopolitanum* "porin-marssi"); *Carolina Vetus* (Kokkola) ja *Mäntsälensis* (mäntsäläläinen). Uudella ajalla syntyneitä appellatiivisanoja ovat sellaiset uusien nautintoaineiden nimet kuin *coffea* ("kahvi"), *tabacum* ("tupakka") ja *tabacum sternutatorium* ("nuuska"). Eskon metsästä keräämä "riisiruoho", joka tarkoittaa ilmeisesti riidenliekoa tai sitä muistuttavaa ketunliekoa (Nummi ym., 243), on käännetty tämän kasvin tieteellisellä nimellä *lycopodium*.

Neologismeja

Kaikille Kiven näytelmässä esiintyville sanoille ei löydy sanakirjoista vastinetta, joten niiden kääntämisessä on turvauduttava neologismeihin eli uudissanoihin. Nämä on pyritty muodostamaan mahdollisimman tarkoin latinan kielen sananmuodostussääntöjen mukaan ja sopivien analogiamallien perusteella. Seuraavassa mainitaan muutamia esimerkkejä käännöksessä tavattavista neologismeista niiden muodostustapaa koskevine perusteluineen.

albifrons ("koivopää", valko-otsainen lehmä). Plautuksen käyttämä *albicapillus* ("valkotukkainen") ja Venantius Fortunatuksen *albicomus* ("valkohiuksinen") oikeuttavat muodostamaan muitakin etuliitteellä *albi-* ("valko-") alkavia sanoja. Vergilius puolestaan kuvaa kaksikasvoista Ianus-jumalaa sanalla *bifrons* ("kaksikasvoinen"), mikä antaa analogiamallin *-frons*-loppuisille yhdyssanoille.

angelula ("pieni enkeli"). Tämä on substantiivin *angela* ("enkeli") deminutiivi, joka on muodostettu samalla tavoin kuin sanan *anima* ("henki") vastaava muoto *animula* ("pieni sielu").

Architurca (Isoturkki). Kreikkalais-latinalainen etuliite *archi-* erilaisiin substantiiveihin liitettynä tarkoittaa päällikön asemassa olevaa ja arvossa ylintä (sekä hyvässä että pahassa), kuten käy ilmi sanoista *archiepiscopus* ("arkkipiispa") ja *archipirata* ("merirosvopäällikkö").

calceaster ("kenkäräjä"). Suffiksilla *-aster* oli latinassa pejoratiivinen merkitys, niin että *oleaster* merkitsi villinä kasvavaa oliivipuuta ja *patraster* isäpuolta. Niinpä kenkäräjää eli risaista kenkää tarkoittavaksi sanaksi voidaan hyväksyä *calceaster* (sanasta *calceus* "kenkä").

conclave vestibulare ("porstuakamari"). Koska latina ei suosi yhdyssanojen muodostusta, huoneennimi on käännettävä kahdella sanalla, joista *conclave* edustaa pääsanaa "kamari", kun taas *vestibulare* on sanasta *vestibulum* ("porstua") johdettu adjektiivi ("porstuaa koskeva, porstua-").

lallatio ("hoilotus, lallatus, loilotus"). Kuten ylistää-verbistä *laudare* johdettiin jo varhain ylistämistä merkitsevä verbaalisubstantiivi *laudatio*, siten "hoilata"-verbistä *lallare* voidaan muodostaa hoilotusta tarkoittava *lallatio*.

macula calami ("vuohen-sorkka, variksen-jalka"). Ilmaus viittaa puumerkkiin, jonka Topias ja Mikko Vilkastus piirsivät Eskon naimalupauskirjaan (myös Esko yritti saada siihen oman puumerkinsä) asiakirjan laillisuuden varmistamiseksi. Topias pitää puumerkkiään vuohen-sorkkana, mutta "sen merkitys on suuri". Käännösvastineeksi sopii *macula calami* ("kynän jättämä tahra") ilmauksen *lapsus calami* ("kynän virhe, kirjoitusvirhe") analogian perusteella.

nudicornis ("sarveton nuijapää"). Paljasta ja alastonta tarkoittava yhdysosa *nudi-* esiintyy Tertullianuksen käyttämässä yhdyssanassa *nudipes* ("paljasjalkainen"), joten se sopii muihinkin vastaavanlaisiin uudismuodosteisiin. Loppuliite *-cornis* on tuttu esim. sanoista *unicornis* ("yksisarvinen") ja *bicornis* ("kaksisarvinen").

tritorium ("riihi"). Maatilan keskeisiin rakennuksiin kuulunut riihi eli viljankuivaus- ja puintisuoja tavataan Porthanin uuslatinalaisissa teksteissä muodossa *rija*. Geitlinin sanakirjan esittämä tulkinta

domus, in qua seges perticis flagellanda calore siccatur (paikka, jossa vilja lämmitetään ja kuivataan puimista varten) on pikemmin hakusanan määritelmä kuin sen käyttökelpoinen vastine. Riihi-sanana vastineeksi voidaan luoda uudissana *tritorium* (verbistä *terere*, ”puida”) merkitsemässä paikkaa, jossa vilja puidaan. Analogiamallin tarjoaa Pliniuksella tavattu nukkumapaikkaa tarkoittava *dormitorium* (verbistä *dormire*, ”nukkua”).

truncetum (”kannisto”). Ovidiuksella ja Pliniuksella tavataan *pinus*-sanasta (”mänty”) johdettu *pinetum* (”männikkö”), joten *truncus*-sanasta (”kanto”) voidaan muodostaa neologismi *truncetum* (”kantoja täynnä oleva maa, kannisto”).

Helsingissä marraskuussa 2022

RP ja ST

Sydämeni aatokset teille sanoa tahdon.
Verba ab imo pectore tibi dicere volo.

JAANA PUHUU NYT ASIAA
ENSIMMÄISTÄ KERTAA SUOMEKSI JA LATINAKSI.
NIIN PUHUVAT, AINAKIN SEN VIERESTÄ, MYÖS
ESKO, MARTTA, TOPIAS, IIVARI,
KRISTO, MIKKO, SAKERI, SEPETEUS
JA MUUT KIVEN *Nummisuutarit*-KOMEDIAN (1864)
HENKILÖT. SUUREN KÄÄNNÖSTYÖN OVAT TEHNEET
REIJO PITKÄRANTA & SATU TUOMINEN.
NÄYTELMÄKIRJAAN SISÄLTYVÄT LATINISTIEMME
VALAISEVA ESIPUHE JA
HYÖDYLLINEN SANASTO.

NTAMO 2022

ISBN 978-952-215-866-6